

**СПІЛЬНІ ЗУСИЛЛЯ ЗЕМСТВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ І
БЛАГОДІЙНИКІВ ПО РОЗБУДОВІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
(1865-1905 рр.)**

Земські реформи 1864 та 1890 рр. передбачали, що новостворені самоврядні інституції будуть опікуватися проблемою розвитку мережі навчальних закладів на місцях. Особливу увагу земства Харківської губернії приділяли підтримці і розбудові системи середньої освіти. На початку ХХ ст. земства Харківської губернії займали 9 місце в імперії за витратами на утримання народних училищ (з 34 губерній). Початкові навчальні заклади фінансувалися за залишковим принципом. Всього з 1868 до 1889 р. Харківське губернське земство витратило на середню освіту 172996 руб. За рівнем фінансування початкових училищ губернія займала 22 місце в імперії.

Однак з самого початку з'ясувалося, що одним із важливих факторів, що стримував процес поширення освіти серед населення був брак коштів. Особливо нестача коштів була характерна для повітових земств. В такій ситуації органи місцевого самоврядування шукали різні шляхи для виходу із скрутної фінансової ситуації. Одним із варіантів вирішення проблеми була співпраця з благодійниками і меценатами.

Харківська губернія мала глибокі традиції благодійності в галузі освіти. В другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. в губернії існувало 25 благодійних товариств [1, с.199-213]. У Харкові на початку ХХ ст. благодійні організації підтримували 9 навчальних закладів середньої ланки.

Крім благодійних організацій на території губернії прославилися освітньою благодійною діяльністю і окремі особи. Серед них необхідно відзначити представників відомих родин Харитоненків, Терещенків, Алчевських, а також і окремих мешканців Харківської губернії, що допомагали земствам у розвитку системи народної освіти в регіоні. Як правило благодійницька допомога в освіті була у вигляді *“пожертвувань, або основного капіталу”*. Цей капітал складався із подарованих, або залишених у спадок навчальному закладу грошей і нерухомого майна. Такі капітали мали й гімназії та реальні училища Харківської губернії. Як правило, навчальні

заклади розміщували ці капітали в банках і користувалися щорічними відсотками. Витрачалися відсотки з пожертвуваних капіталів найчастіше на утримання бідних учнів середніх навчальних закладів.

Харківський банкір і промисловець О.К.Алчевський виділив кошти на будівництво Будинку грамотності. Його дружина і дочка організували недільні школи в Харкові й сільських повітах губернії для навчання людей грамоті. Родина виділяла гроші на купівлю підручників. Алчевські, як і більшість інших благодійників вважали, що необхідно не в роздавати гроші, а використовувати їх для поліпшення суспільства взагалі. «...*Припинити роздавати продукти і гроші і почати роздавати знання та уміння*» [2, арк.15]. Відомі підприємці М.А. і Ф.А.Терещенки надавали допомогу освітянським закладам не лише Києва, Глухова, але й Харківському товариству поширення письменності [3, арк.75, 77]. А завдяки представникам родини Харитоненків і громадськості Сум було зібрано 49 тис. руб. на відкриття 6-класного реального училища (Міністерство народної освіти не надавало фінансової допомоги). Одночасно Міністерство вимагало від сумчан щорічно виділяти училищу по 10 тис. руб., бо у скарбниці коштів не було, і дозволило відкрити лише чотирикласне реальне училище [4, с.4].

Земства намагалися і самотужки вирішувати шкільні проблеми. Так, Сумське земство вело активну роботу в галузі розвитку середньої освіти. У Сумах було відкрито першу в губернії чоловічу гімназію, а чоловічу прогімназію було перетворено в 1873 р. на 7-ми класну гімназію (виділило 60 тис. руб. на будівництво) [5, арк.11]. Аналогічний випадок відбувся і в Ізюмі. Для відкриття чоловічої гімназії земство збрало 16 тис. руб. (разом з приватними жертвами: надвірного радника М.Ситова - 1000 руб.). Крім отриманих коштів земство отримало обіцянку про фінансову допомогу від надвірного радника В.П.Рославлева і купця 1-ї гільдії Т.Жевлева (по 100 руб. щорічно). Д.Донець-Захаржевський обіцяв кошти на 30 тис. руб. Для відкриття закладу не вистачило 3880 руб., а держава відмовила у фінансовій підтримці майбутньої гімназії. Коли ж зацікавлена громадськість разом з земством звернулися з клопотанням про відкриття реального училища (необхідні кошти були зібрані), то отримали дозвіл лише через декілька років (1881 р.) [6, арк.17-18, 25]. У Старобільську земство і активна частина

населення чекали чотири роки на отримання дозволу відкрити гімназію на базі прогімназії (з 1871 р.). Але навіть маючи необхідні кошти (36 тис. руб.) земству прийшлося доводити необхідність відкриття навчального закладу [7, с.188-189]. У 1871 р. завдяки зусиллям земства і громадськості (фінансової підтримці Д.Донець-Захаржевського - 5050 руб., що стали основою капіталу, який в наступні роки збільшився до 9500 руб., а також почесній попечительці Л.Шеліховій та В.Манаковій) була відкрита жіноча прогімназія у Змієві. У березні 1871 р. купці і міщани Куп'янська уповноважили штатного наглядача народних училищ Куп'янського повіту звернутися до Дирекції народних училищ округу з пропозицією перетворити жіноче повітове училище на прогімназію. Свою ініціативу вони підкріпили матеріально, надавши 1030 руб., їх підтримало і повітове земство, зобов'язавшись виділяти навчальному закладу щорічну допомогу у розмірі 300 руб. [8, арк.62]. Земство щорічно виділяло на гімназію 1800 руб., а держава 250 руб. (інші кошти надходили складався з відсотків з основного капіталу - 680 руб. та платні за навчання 6 руб.).

Ще менше коштів держава виділяла на жіночу освіту, пропонуючи земським установам і населенню взяти на себе левову долю по їх фінансуванню (циркуляр №8869 Міністерства народної освіти від 29 травня 1891 р.) [9, с.84]. Жіночі прогімназії та гімназії починають відкриватися у Сумах, Зміївці, Вовчанську, Куп'янську, Ізюмі, Лебедині та Богодухові (за фінансування земств і громадськості), бо в Харкові отримання освіти було дорожчим. Міщани і купці Куп'янська зібравши 1030 руб. І маючи фінансові гарантії, земства (300 руб. щорічної допомоги) звернулися з клопотанням до Дирекції народних училищ про перепрофілювання жіночого повітового училища у жіночу прогімназію [10, арк.1].

Одним із найстаріших освітніх товариств в Україні було Харківське товариство поширення в народі письменності, засноване в 1869 р. Перші заходи товариства письменності були спрямовані на розробку широких програм початкового навчання. У 1877 р. товариством була відкрита жіноча ремісничка школа, у 1890 р. - малярно-декоративна школа, у 1894 р. - Безруківська хутірська школа з навчанням корзинячому ремеслу [11, с.45-59]. У 70-х роках ХІХ ст. товариство розпочало організацію безкоштовних народних читань як одну з форм освіти. Читання проводилися в повітових містах, в повітах (1876 р.), а пізніше в селах. Перші читанію â

сільській місцевості пройшли в 1895 р. в слободі Дергачі Харківського повіту. Однак товариство не мало достатньо коштів, щоб організувати таке читання у віддалених селах Харківської губернії. Тому в 1896 р. члени комісії народних читань товариства звернулися до Харківського губернського земства з клопотанням про виділення субсидії в розмірі 1100 руб. на рік (по 100 руб. на кожний повіт). Кошти виділялися під наглядом керівництва комісії товариства письменності, а читання проводилися у повітових містах - Богодухові, Старобільську, Вовчанську, Куп'янську, Слов'янську, Ізюмі, Золочеві та інших. У 1898 р. за допомогою комісії Харківського товариства письменності народні читання відбулися вже в 9 повітових містах і 33 селах Харківської губернії [12, с.23-30; 13, с.15-25; 14, с.60-83].

Досвідом товариства і його комітетів користувалися всі зацікавлені у розвитку освіти. Великою популярністю користувалися довідникові видання товариства: «*Керівництво до влаштування народних читань*», зразкові рекомендаційні каталоги комітету сільських бібліотек, «*Керівництво до влаштування народної безкоштовної бібліотеки-читальні*» та інші. Харківське товариство поширення в народі письменності існувало головним чином за рахунок членських внесків і пожертв. Вони здійснювалися в різних формах. Піаніст А.Рубінштейн і оперний співак Ф.І.Шаляпін давали концерти, збір з яких надходив до каси товариства. Вчені (О.І.Кирпичников, Д.М.Овсянко-Куликовський, П.Д.Хрущов, Я.І.Ковальський, О.Н.Краснов, В.Я.Данилевський та інші) читали на користь товариства лекції. Підприємці надавали грошові пожертви. Наприклад, купець Ф.С.Карпов постійно надавав допомогу товариству (в 1869 р. надав ділянку землі для будівництва 1-ї школи, у 1891 р. вніс кошти для формування основного капіталу школи). До своєї смерті Ф.С.Карпов продовжував надавати фінансову допомогу (150 руб.), а згідно з заповітом Товариство письменності отримало 187000 руб. [15, с.43; 16, арк.7]. Полковник М.О.Бородаєвський залишив нерухоме майно (на 100000 руб.) Товариству для підтримки чоловічої школи (крім освіти діти отримували ремісничу спеціальність). Окрім товариств і громадян фінансову підтримку земствам по розбудові системи освіти надавали комерційні установи (Харківський земельний банк, Торговий банк, Азовсько-Донський банк та інші) [17, арк.32].

Отже, співпраця земств Харківської губернії з благодійними організаціями і окремими меценатами по розвитку системи народної освіти в межах губернії давала позитивні результати, але не могла вирішити усіх існуючих проблем. Завдяки діяльності земств в Харківській губернії починає формуватися державно-громадська форма управління навчальними закладами. Відбувається залучення додаткових фінансових ресурсів, що позитивно вплинуло на загальну ситуацію в освітній сфері. В той же час простежувалися і певні недоліки: відсутність координації дій, нерегулярність фінансування благодійними організаціями навчальних закладів.

1. Харьков весь: Справочник Элькина на 1913 год. - Харьков, 1913. - 213 с.
2. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО), ф.200, оп.1, спр.112.
3. ДАХО, ф.200, оп.1, спр.407.
4. *Воронцов А.* Материалы для истории и статистики учебных заведений Министерства народного просвещения. Учебные заведения в г.Сумах.- СПб., Тип. Ф.С.Сушанского, 1865. - 91 с.
5. ДАХО, ф.3, оп.232, спр.367.
6. ДАХО, ф.3, оп.266, спр.97057.
7. Харьковский календарь на 1900 год. - Харьков, 1900. - 231 с.
8. ДАХО, ф.661, оп.1, спр.45.
9. *Лаурсон А.* Справочная книга для учебных заведений и учреждений Министерства народного просвещения - СПб.: Тип. Смирнова, 1911. - 825 с.
10. ДАХО, ф.266, оп.1, спр.607.
11. *Савицкий Н.П., Евстратов П.А.* Краткий очерк возникновения и деятельности благотворительных учреждений Харьковской губернии. - Х.: Тип. Зильберга, 1896. - 160 с.
12. Отчет о деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности за 1895 г. - Х.: Тип. губернского правления, 1895. - 273 с.
13. Отчет о деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности за 1896 г. - Х.: Тип. Н.А.Гинзбурга, 1896. - 128 с.
14. Отчет о деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности за 1898 г. - Х.: Тип. губернского правления, 1899. - 533 с.
15. *Коломієць Т.В.* Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869 - 1920 рр.). - Х.: Консум, 1998. - 192 с.
16. ДАХО, ф.200, оп.1, спр.468.
17. ДАХО, ф.71, оп.1, спр.131.